

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 3 (94)

Нұр-Сұлтан
2021

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Қазақстан Тәуелсіздігіне – 30 жыл

Алимбаев А.Е. «Мәңгілік ел» идеясы және Түркілік интеграция 4

Археология

Құрманғазов И.С., Абдималков К.Г., Әлібай Б.Е. «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының Ботай қонысында 2021 жылы жүргізген ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері 12
Білалова Г.Д. Б.з.д. VII-VI ғғ. Сарыарқадағы ерте сақ аң стилінің маңызды белгілері мен ерекшеліктері 24
Нугманова Н.Т. История археологического изучения средневекового городища Сарайчик 34

Этнография

Жайлыбаев Д.Ж. XIX ғ. ортасы мен XX ғ. басындағы Орта Азия халықтарындағы неке және отбасындағы сый алмасу мәселелері 41
Үмітқалиев Ұ.Ұ., Искаков Қ.А. Қазақ халқындағы мәйітті уақытша сақтау және жөнелту ғұрпы: этнографиялық материалдар негізінде 50

Тарих. Тұлға. Тағылым

Артықбаев Ж.О. «Әкеміз Үкі, аман бол!» (Г.Н. Потанин жазбаларындағы Абақ-Керей Қазыбек мырза туралы хикая) 57
Рахымбаева Г.К. Тарихи жырлардың жиналып, зерттелу тарихы (Шығыс Қазақстан өңіріндегі тарихи жырлар негізінде) 63
Хасенов С.С. Әулие Ырғызбай Досқанаұлы және оның емшілік қызметі 71
Кеңшілікұлы А. Мұқағали ғасыры 81
Әлжан Л.Т. «Айқапты» танытқан тұлға 95
Серімов Е.Е. Әбу-л-Қасым Махмұд ибн Омар Жаралла аз-Замахшаридің өмірі және шығармашылығы 101

Филология

Оразбек М.С. Абай шығармаларындағы әлемдік және ұлттық архетиптер 112
Бияров Б.Н. Гидрографиялық терминдерден жасалған түбір топонимдер 131

Музей ісі

Ибраева Г.О. Музейдегі танымы мол кездесу 139
Қабдоллаев М.С. Шығыстың шырайын кіргізер музей-қорық 145

CONTENTS

Kazakhstan's independence – 30 years

Alimbayev A.E. The idea of «Mangilik el» and Turkish integration 4

Archaeology

Kurmaniyazov I.S., Abdimalkov K.G., Alibai B.E. Research work carried out by the «Botai» State Historical and Cultural Museum-Reserve in the settlement of Botai in 2021 12
Bilyalova G.D. Some features and differences of the early saks animal style of Saryarka in vii-vi centuries 24
Nugmanova N.T. History of archeology of the medieval town Sarayshik 34

Ethnography

Zhailybaev D.Zh. Problems of the gift of marriage and family relations in the people of Central Asia in the middle of the XIX – at the beginning of the 20th century 41
Umitkaliyev U., Iskakov K. Preliminary preservation of the bodies of the deceased until burial among the Kazakh people: based on the archaeological and ethnographic materials 50

History. Personality. Reading

Artykbayev Zh.O. «Our father Owl, goodbye!» (The narrative of Kazybek myrza from Abak-Kerey in the diaries of G.N.Potantin) 57
Rakhimbayeva G.K. The history of studying and collecting historical songs (Based on historical songs of the East Kazakhstan region) 63
Khasenov S.S. Aulie Irgizbay Doskhanuly and his healing activities 71
Kenshilikuly A. The age of Mukagali 81
Alzhan L.T. The life and work of Mukhamedzhan Seralin 95
Serimov E.E. The life and work of Abu-l-Kasim Mahmud ibn Omar Jaralli az-Zamakhshari 101

Philology

Orazbek M.S. World and national archetypes in the works of Abai 112
Biyarov B.N. Root toponyms created from hydrographic terms 131

Museum business

Ibraeva G.O. A cognitive meeting at the museum. 139
Kabdullaev M.S. Museum-reserve in the east of the country 145

<https://doi.org/10.47500/2021.v3.i3.01>

Алимбаев А.Е.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
e-mail: aslan_alimbaev@mail.ru

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ ЖӘНЕ ТҮРКІЛІК ИНТЕГРАЦИЯ

Мақалада Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан Халқына жолдауы, сонымен қатар «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», «Ұлы даланың жеті қыры» мақалалары талқыланып, «Мәңгілік ел» идеясының негіздері айқындалған. «Мәңгілік Қазақстан» жобасы – ел тарихындағы біз аяқ басатын жаңа дәуірдің кемел келбеті. Қазақ елі өткен 30 жылда қыруар іс тындырды. Жаңа, жас мемлекет үлгілі дамудың өзіндік моделін қалыптастырды. Бүгінде Отанымыздың жетістіктері – әрбір азаматтың ұлттық мақтанышы. Күшті, қуатты мемлекеттер ғана ұзақ мерзімдік жоспарлаумен, тұрақты экономикалық өсумен айналысады. «Мәңгілік ел» идеясы – барлық саланы қамтитын және үздіксіз өсуді қамтамасыз ететін жаңғыру жолы. Сол тұрғыда жұмыс барысында ұлттық идеяның ұлтаралық біріктіру күшіне ие екені жөнінде нақтылы талдау жасалған.

Түйін сөздер: «Мәңгілік ел», код, ақпараттық соғыс, жаһандану, толық адам, ізгілікті қоғам.

Негізге оралу, түп-тамырды іздеу, шығу төркінін анықтау, осы секілді т.б. ұғымдар адам санасына сәуле түсіріп, әлсін-әлсін найзағайдай жарқылдап, ұлтқа серпіліс беріп тұрады. Ұлттың ел болып қалыптасуында сан-қатпар қиындықтар мен бұралаңдары болады. Осы кедергілерге төтеп беретін ұлттың негізі мықты болары даусыз. Ақпараттық соғыс жүріп жатқан кезеңде өмір сүріп жатқан сіз бен бізге тура жолды табу оңай емес. Құндылықтар өзгеріп,

заман көшінен қалмаймыз деп дұрыс дүниелер теріске, теріс дүниелер дұрысқа айналған шақта елдікті сақтау, адами капиталмен оның адамгершілік қасиеттерін арттыру үшін қандай әдістеме керек? Руханияттың адамзат өркениетіне берері не? Технологияның адамзатқа қандай пайдасы бар? Осы екі сауалдың жауабын бүгінгі күн тұрғысынан зерделеу аса маңызды. Жаһандану үдерісі жүріп жатқан тұста ұлттық идеологияның

мүмкіндіктерін бүгінгі материалдық емес құндылықтар негізінде анықтауымыз керек. Материалдық емес құндылықтардың негізі – тіл мен әдебиет, өнер, салт-дәстүр. Осы негізгі тұғырларды нығайту арқылы ұлттық идеология үстемдік құрады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың ұлттық идеология «Мәңгілік ел» идеясы деп жариялағанына біраз жыл болды. Әрине, бұл бір күнде қалыптаса қалатын дүние емес. Ойдан тапқан да дүние емес.

«Мәңгілік ел» идеясын орнықтыру, оның тарихи, ғылыми негізін анықтау мақсатында гуманитарлық ғылым саласында көптеген ғылыми-зерттеу жұмыстары жан-жақты салалар бойынша қарастырылып келеді. «Тарих көрсеткендей, адамзаттың жауы – адамның өзі, қанағатсыздық, нәпсіқұмарлық, жыртқыштық. Ізгілік жойылғанда мемлекет те, адамзат та жойылады. Адам баласының жүрегіне ізгіліктің нұрын құятын – тарихи тамырдан нәр алған тәрбие, дәстүр. Дәстүр мен тәрбиені халық өзінің рухани өкілдері арқылы жасады, ал оны қолдайтын, іске асырып пайдаланатын қоғам. Қазақ халқының да тарихтың өне бойында жүйеленіп, ысылған дәстүрлі дүниетанымы бар. Заман дамып, уақыт өткен сайын, ғылым мен технология, қоғамдық қатынастар жетілген сайын, осы дәстүр өз маңызын арттыра түсіп, қоғам қажеттілігіне барынша көкейтесті бола тұсуде» (Сыздықов, 2013: 246).

«Ақпараттық жаңа отарлау», «ақпараттық соғыс» сияқты жаңа ұғымдар шын мәнінде қауіп төндіріп тұр. Бұл қауіп-қатердің алдын алу үшін ұлттық сананың ашықтығын қамтамасыз ету, жаһандану заңдылықтарына ұлттық құндылықтарымызды бейімдеу арқылы әлемдік аренада қазақ мәдениеті, әдебиеті мен тарихын насихаттаудың жаңаша бір тәсілін анықтау. Демек, руханияттың интеграциялануы қажет. Яғни жаһандану үдерісінде шетелдік идеялардың емес, керісінше ұлттық мәдениеттің іргетасы беки түсуі мүмкін. Түбі бір ұлттардың руханиятын бір арнаға түсіру күн тәртібіндегі өзекті мәселе.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Күллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Әлемде бағыты әлі бұлыңғыр жаңа тарихи кезең басталды. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп қалған таптаурын қағидалардан

арылмасақ, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, иық түйістіру мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек» (Назарбаев, 2017), – деп нақты не істеуіміз керек екенін айтып отыр. Заман ағымына икемделу дегеніміз не? Көш басындағы елдердің барлық болмысын өзімізге қабылдап, бойымызға сіңіру ме? Әлде жақсылыққа еліктеп, жаманнан жирену ме? Немесе ата-баба жолын, көне замандардан келе жатқан қалыпты дәстүрлерді өзгертпей жалғастыру ма? Осы сынды сауалдарды әлі де жалғастыра беруімізге әбден болады. Сауалдарға жауапты сауалдың өзінен-ақ алуымыз керек. Елбасының мақаласында да сауалдарымызға нақты, тұшымды жауап ала аламыз: «Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай.

Бірақ, ұлттық кодымды сақтаймын деп бойындағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, кезегесі кері тартып тұратын, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмайтыны айдан анық.

Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды.

Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын күдіретімен маңызды (Түймебаев, 2017: 142).

Ұлттық-рухани тамырынан нәр алып, Мәңгілік ел идеясын жаңа заманда жаңғыртып отырған түркілердің ата қонысы Қазақстанның жалпытүркілік мәдениетке бей-жай қарамайтынының кепілі. Осы ретте түркі тектес елдердің геосаяси, экономикалық, мәдени дамуы әлемдік деңгейде серпін береді. Жаратылыс рухани тығырыққа тіреліп, әлемдік қауымдастық жаңа қатерлермен бетпе-бет келіп, дінаралық, ұлтаралық қатынастардың маңызы артқан тұста мемлекеттер мен мемлекеттерді идеялық тұрғыда біріктіретін әр халық ұлттық құндылықтарын сақтап қалатын идеяларға

мұқтаж. Осы тұрғыдан келгенде ұлтымыздың ата-баба дәстүріне, тарихқа құрметінің ерекше белгісі ұлттық идеяны он ғасырдан астам кейінге шегеріп, көне дәуірден тауып, жаңа заманда жаңғыртуымыз бекер емес. Ұлттың рухы, рухани мәйегі бүгінгі және болашақ ғажайыптардан да жоғары тұруы тиіс.

Тарихшы ғалым М.Қ. Қозыбаев «Даму барысын қамтамасыз ету үшін жалпы халық, барша ұлт біртұтас, алып күшке айналуы керек. Ол үшін оларды біріктіретін бүкілхалықтық, жалпыұлттық мақсат, идея алыстан жарқырап, менмұңдалап тұруы қажет. Басын бәйгеге тігер адам идеясыз қайда барарын білмейді, айдасаң да ілгері жүрмейді, қабағын жадыратып күлмейді» (Қозыбаев, 1998: 47). Академиктің пікірімен толықтай келісеміз, жеке адам мақсат-мүддесіз өмір сүре алмайтын болса, мемлекеттердің де идеясыз болашағы жарқын болмайды. Біз Мәңгілік ел идеясын түркілік интеграция негізі, өзегі деп айтуымыз бекер емес. Бұл идея елімізді белгілі бір мүддеге, белгілі бір бағытқа, яғни ізгілікке қарай бастап келе жатқаны айқын. Сондықтан да түркілік дәуірдің салтанат құруы үшін де осы идеяның үстемдігі басым болғаны абзал. Ойымызды академик М.Қ. Қозыбаевтың пікірімен жалғастырсақ: «Ұлттық, бүкілхалықтық идея өміршең болу үшін халыққа сүтпен барып, қанына сіңуі керек, ол идеяның іс-қимыл, әрекетке айналуы бірнеше факторларға байланысты. Бірінші фактор, ұлттық бүкілхалықтық идея мөлдір, таза, кәусар бұлақтың суындай асыл мұратқа арнаулы керек, ол шын мәнінде гуманизмге, адамгершілік қасиеттерге негізделеді. Екінші фактор, ұлттық, бүкілхалықтық идея баршаға айдай аян, түсінікті болуы шарт. Үшінші фактор, ұлттық, бүкілхалықтық идея барша халықтың, оның әртүрлі топтарының мүддесінен туындауы керек» (Қозыбаев, 1998: 81). Егер түркі халықтарының шығу төркіні бір, негізі бір болатын болса, айтып отырған «Мәңгілік ел» идеясы да ата-бабаның қанымен, ананың сүтімен ғасырлар бойы осы күнге жетіп отыр. Идеяның өміршеңдігі де осында деп білеміз. Яғни, таңсық дүние емес.

Біз сөз етіп отырған Елбасы мақаласындағы идеялар бүгінгі күн тұрғысынан ғана емес, болашақта да маңыздылығын жоймақ емес. «Мәңгілік ел» идеясын жүзеге асырудағы тетіктерінің негізгі өзегі осы мақалада.

Атап айтар болсақ:

XXI ғасырдағы ұлттық сана туралы;
Бәсекелік қабілет;
Прагматизм;
Ұлттық бірегейлікті сақтау;
Білімнің салтанат құруы;
Қазақстанның революциялық емес,
эволюциялық дамуы;
Сананың ашықтығы.

Осы аталған тақырыптар төңірегінде қозғалған ұлттық мәселелер ғылымның барлық саласында зерделеніп, зерттеліп келеді.

Көне түркілер елдікті, бейбітшілікті аңсап, сол жолда аянбай тер төккені туралы тасқа қашап жазылған жырлардан білеміз. Түркілер танымындағы ізгілік, гуманизм, адамгершілік сынды асыл қасиеттер бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік саясатының негізгі өзегіне айналып отырғанын әлем мойындады. Ұлттық бірлік, елдің тыныштығы мен тұрақты дамуы ата-дәстүрге адалдығымыздан деп түйіндеуімізге болады. «Өлі риза болмай, тірі байымайды» деген мақал – осының айғағы.

Ұлттық идеология тек ұлтты біріктіруші ғана емес, елдің ішкі, сыртқы қадамдарын реттеп, қазақ мемлекетінің абыройын әлемдік қауымдастық шеңберінде асқақтатып, оның одан әрі өсіп, өркендеуіне мұрындық болуы тиіс. Әлем жұртшылығының алдында тұрған ғаламдық мәселелерді төл ұлттық идеология тұрғысынан шешуге атсалысып, табысты нәтижелерге қол жеткізуге міндетті. Қазақ тарихын саралау барысында төл идеологияның тарих тезінен абыроймен шығып, өз заманының талабына сай міндеттерін атқарғаны белгілі болып отыр (Сыздықов, 2013: 246). Айталық, мемлекетіміздің ұлттық идеясы «Мәңгілік ел» деп белгілеп алдық, көне түркілік кезеңнен келе жатқан ұлттық бағыт екенін айттық. Осы тұрғыдан келіп түркілік интеграцияның кепілі «Мәңгілік ел» идеясында жатыр деп тұжырымдасақ қателеспейміз.

«Мәңгілік ел» идеясы қиял, утопиялық дүние емес. Идеяның еліміздегі ұлттар мен ұлыстардың басын біріктіре алатын да қуаты бар. Қоғамдық сананың жаңғыруына ықпал ете алатын алпауыт күшке ие. Рухани жаңғыру мақаласындағы прагматизм мәселесі адам бойындағы асыл қасиеттерді жетілдіруді мақсат тұтатындығын көріп отырмыз. «Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек.

Прагматизм – өзіңнің ұлттық және жеке байлығыңды нақты білу, оны үнемді пайдаланып, соған сәйкес болашағыңды жоспарлай алу, ысырапшылық пен астамшылыққа, даңғойлық пен кердеңдікке жол бермеу деген сөз. Қазіргі қоғамда шынайы мәдениеттің белгісі – орынсыз сән-салтанат емес. Керісінше, ұстамдылық, қанағатшылық пен қарапайымдылық, үнемшілдік пен орынды пайдалану көргенділікті көрсетеді.

Нақты мақсатқа жетуге, білім алуға, салауатты өмір салтын ұстануға, кәсіби тұрғыдан жетілуге басымдық бере отырып, осы жолда әр нәрсені ұтымды пайдалану – мінез-құлықтың прагматизмі деген осы». Заманауи әлемде ұлт немесе жеке адам нақты бір межеге жету үшін мақсатты түрде еңбек етуі қажет. Прагматизм дегеніміз қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «ақиқатты практикалық пайдалылық тұрғысынан түсінетін философияда кең таралған субъективті-идеалистік бағыт» деп берілген (Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 2008: 679).

Прагматик тұлға үйренуден жалықпайды, зейін-түйсігін тәрбиелеумен болады. Кез келген істі ақылға салып, ұтымды жолын ойластырады. Қолда бар ресурсты жұмсауда минимализм мен табыс тауып жетістікке жетуде максимализм қатар көрініс табатын тұлға шынайы прагматик десек болады. Осы ойды біз қазақ әдебиетіндегі Абай қалыптастырған «толық адам» ілімін ХХІ ғасыр көзқарасы негізінде жаңғыртуымыз керек. Адам баласы біріншіден, өз-өзін тәрбиелеуден бастаса, «толық адам» дәрежесіне көтеріледі. Содан-соң «құтты билік» орнайды, ізгілікті қоғам түзіледі (Ақан, 2020: 21). Міне, осы рухани жаңғыру болмақ. Қоғам жаңғыру үшін адам бойындағы мінін түзеуден бастау дұрыс деп ойлаймыз.

Әділ қоғам, адамдар арасындағы түсініспеушілік пен қайырымдылық, бақытқа жету жолында бір-біріне жәрдем беру, тәлім мен тәрбие, бейбітшілік пен достық, жаман мінезді сөгу идеялары әлемдік әлеуметтік-саяси теорияның біртұтас бөлігіне айналып кеткені баршамызға аян.

«Мәңгілік ел» идеясы жарияланған күннен бастап бірізді, жүйелі түрде іске асып келе жатқан ауқымды істер көп. Материалдық және материалдық емес құндылықтарды жаңғырту, оны дамыту мақсатындағы шаралардың маңызы мен мәні орасан.

Жоғарыдағы мақаланың жалғасы ретінде Тұңғыш Президент Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Ұлы Даланың жеті қыры» атты мақаласы 2018 жылы жарияланған болатын. Бұл мақаланың мән-мағынасы мен маңызын тілші-ғалым Қ. Мамаділ зерттеу мақаласында былай жазады: «Қазақ жерінің күллі түркі дүниесінің қарашаңырағы, алтын бесігі екені ақиқат. Күндіз тізе бүгіп, түнде көз шырымын ала алмаған қайсар әрі құс ұйқылы асыл бабаларымыздан қалған қасиетті Қарашаңырақты сақтап қалу, әрине, қайран жұртымызға оңайға түспегені де тап-таза шындық. Қазақ баласы мұны ертеден-ақ санасына тоқыған. Қарашаңырақ иесі екенін тарихының алмағайып күндерінде есінен бір сәтке шығармаған. Қарашаңырақ – күллі түркі жұртының өзегі болғандықтан, оның қазаққа артар жүгі басқа түркі баласына қарағанда, тым ауыр. Қарашаңырақтың амандығы – күллі түркілердің тілегі. Сондықтан «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаланың түпкі мәнін содан іздеу керек. Бұл, шындығында, тек қазақтың ғана емес, тұтас еуразиялық тарихты қайта ой елегінен өткізіп, дұрыстауға шақырған үндеу іспетті. Қазақ, расында да, тым көне халық және сақ, ғұн, ата түркі, көне түркі тілдерінен жеткен асыл тілдің ғажайып гармониясын жасаған ел. Мұның ізі осы заманға жеткен жазба жәдігерлердің бәрінде де сайрап жатыр» (Мамаділ, 2019: 118). Қазақ халқы көне түркі тілдерінен жеткен асыл тілдің ғажайып гармониясымен қатар сөз өнерінің идеясы мен мазмұндылығының көркемдігін осы заманға дейін жеткізген. Көне заманнан бізге тек қана рухани құндылықтар жеткен жоқ. Заттық, яғни материалдық құндылықтардың түп-тарихы қазақ топырағында, түркілердің атақонысында пайда болғаны туралы ғылымда дәлелдер көп. Елбасының мақаласында:

I. Ұлт тарихындағы кеңістік пен уақыт;

Атқа міну мәдениеті;

Ұлы даладағы ежелгі металлургия;

Аң стилі;

Алтын адам;

Түркі әлемінің бесігі;

Ұлы Жібек жолы;

Қазақстан – алма мен қызғалдақтың отаны;

II. Тарихи сананы жаңғырту;

Архив – 2025;

Ұлы даланың ұлы есімдері;

Түркі әлемінің генезисі;

Ұлы даланың ежелгі өнер және технологиялар музейі;

Дала фольклоры мен музыкасының мың жылы;

Тарихтың кино өнері мен телевизиядағы көрінісі.

Көріп отырғанымыздай, мақалада қозғалған тақырыптардың ауқымы кең. Көне замандардан жеткен материалдық құндылықтарды бүгінгі кезең тұрғысынан саралау – барлық ғылым саласының еншісінде. Аталған тақырыптардың ішінен бізге қажеті – әдебиеті мен мәдениеті, түркілердің руханият әлемі. Қазақстан түркі әлемінің алтын бесігі екені баршамызға аян.

Сөз етіп отырған мақалада: «Тарих пен география түркі мемлекеттері мен ұлы көшпенділер империялары сабақтастығының айрықша моделін қалыптастырды. Бұл мемлекеттер ұзақ уақыт бойы бірін-бірі алмастырып, орта ғасырдағы Қазақстанның экономикалық, саяси және мәдени өмірінде өзінің өшпес ізін қалдырды.

Орасан зор кеңістікті игере білген түркілер ұланғайыр далада көшпелі және отырықшы өркениеттің өзіндік өрнегін қалыптастырып, өнер мен ғылымның және әлемдік сауданың орталығына айналған ортағасырлық қалалардың гүлденуіне жол ашты. Мәселен, орта ғасырдағы Отырар қаласы әлемдік өркениеттің ұлы ойшылдарының бірі – Әбу Насыр Әл-Фарабиді дүниеге әкелсе, түркі халықтарының рухани көшбасшыларының бірі Қожа Ахмет Иассауи Түркістан қаласында өмір сүріп, ілім таратқан» (Мамаділ, 2019: 120).

Мақалада аталған нақты мақсаттар кезең-кезеңмен, жоспарлы түрде орындалып келеді десек, артық айтқандық емес. Тіл, әдебиеттану, тарих, мәдениеттану, т.б. ғылым салаларында магистрлік, докторлық диссертация тақырыптары арасында түркі әлемі руханиятына қатысты жұмыстар жазылып, қорғалып жатқаны, түркі әлеміндегі Қазақстанның орны ерекше екенін айғақтайды. «Мәңгілік ел» идеясының көркемдігі, оған дейінгі және кейінгі әдеби дәстүр сабақтастығын үзбей жаңа заманға жеткені түркі елдерінің руханиятқа, сөздің магиясы мен киесіне деген құрметінің белгісі. Түркілердің мәңгі тасқа қашап жазған жырлары бүгінгі күн тұрғысынан әдебиеттің барлық шарттарына сай келмейтіні рас. Дейтұрғанмен, бүгінгі әлем әдебиетімен терезесі теңескен қазақ әдебиетінің күре тамыры, өзегі осы түркілік әдебиетте жатыр.

Кез-келген ұлт өзінің тарихын тым тереңнен бастап, оған неше түрлі дәлелдер айтып, фольклорлық шығармалардан мысалдар келтіріп, архив құжаттарынан фактілерді жазып жатады. Мұндай түсініктердің қалыптасып, таным-түйсігімізде жаңғыруы заңдылық. Бұл жөнінде Елбасы мақаласында: «Шын мәнінде, немістердің, италиялықтардың немесе үнді халықтарының жылнамасына көз жүгіртсек, олардың мыңдаған жылды қамтитын төл тарихындағы ұлы жетістіктерінің дені осы елдер қазір мекен етіп жатқан аумақтарға қатыстылығы жөнінде сұрақ туындайтыны орынды. Әрине, ежелгі Рим деген қазіргі Италия емес, бірақ италиялықтар өздерінің тарихи тамырымен мақтана алады. Бұл – орынды мақтаныш. Сол сияқты, ежелгі готтар мен бүгінгі немістер де бір халық емес, бірақ олар да Германияның мол тарихи мұрасының бір бөлшегі. Полиэтникалық бай мәдениеті бар ежелгі Үндістан мен бүгінгі үнді халқы тарих толқынында үздіксіз дамып келе жатқан бірегей өркениет ретінде қарастыруға болады.

Бұл – тарихқа деген дұрыс ұстаным. Сол арқылы түп-тамырымызды білуге, ұлттық тарихымызға терең үңіліп, оның күрмеулі түйінін шешуге мүмкіндік туады» (Назарбаев, 2018).

«Мәңгілік ел» идеясын жүзеге асыруда жүйелі түрде жұмыстар атқарылып жатыр дедік. Бұл жай ғана айтыла салған сөз емес. Біз талдап, саралап, пайымдап, зерделеп отырған мақалаларымыз бұған дәлел. «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласының «Ұлы даланың ұлы есімдері» атты бөлімінде: «Көпшіліктің санасында тарихи үдерістер, негізінен, тұлғаландыру сипатына ие болатыны белгілі. Көптеген халықтар өз елінің ерекше елшісі сынды ұлы бабаларының есімдерін мақтан тұтады.

Мысалы, өткен дәуірлердегі Тутанхамон, Конфуций, Ескендір Зұлқарнайын, Шекспир, Гете, Пушкин және Джордж Вашингтон сияқты дүние жүзіне белгілі тұлғалар бүгінде «өз мемлекеттерінің» баға жетпес символдық капиталы саналады әрі сол елдердің халықаралық аренада тиімді ілгерілеуіне септігін тигізіп отыр.

Ұлы дала әл-Фараби мен Иассауи, Күлтегін мен Бейбарыс, Әз-Тәуке мен Абылай, Кенесары мен Абай және басқа да көптеген ұлы тұлғалар шоғырын дүниеге әкелді» (Назарбаев, 2018).

Ұлтымыздың символдық капиталы саналатын тұлғалардың елі үшін жасаған еңбегі телегей-теңіздей. Мұндай тұлғаларды халықаралық аренада насихаттау арқылы еліміздің интеллектуалды өресінің деңгейін көрсетеміз.

Ел тарихында өзіндік сара жолы бар, дара туған тұлғалардың мерейтойын атап өту еліміз өз алдына жеке ел болғаннан бастап кең етек алғаны рас. Бұл жөнінде академик М.Қ. Қозыбаев «Ұлы арыстар тойларының тағы бір айырмашылығы – көңіл мен пейілге рухтың жалғасуында, дарқан той мен терең ойдың қосылып, бір арнаға құйылуында» (Қозыбаев, 1988: 95). Рухтың үндесуі үшін, терең ойдың жаңғыруы үшін де Ұлы ақын Абай Құнанбайұлының 175 жылдық мерейтойын атап өту салмақты, жүйелі істің барысын көрсету деп білеміз. Абай шығармалары жеке адам өмірі мен жалпы мемлекеттің бағыт-бағдарын айқындайтын темірқазық деп түсінсек, біз Абайды атаулы күндері ғана емес, күнделікті өміріміздің бөлшегіне айналдыруымыз керек.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында «Той тойлау үшін емес, ой-өрісімізді кеңейтіп, рухани тұрғыдан дамуымыз үшін өткізілмек» деп нақты айтқан болатын. «Абай туындылары күнделікті өмірімізбен біте қайнауы тиіс. Бұл дегеніміз – үлкен ойын-сауық орталықтары, мекеме, спорттық кешендер, театрлар, мешіт, көше атаулары Абай өлеңдерінің, қарасөздерінің өн бойындағы тіркестерден болса. Мысалы, «Нұрлы ақыл», «Ай менен күн», «Жақсылыққа», «Жәуанмәртлік», «Үш сүю», «Имани гүл». Бұндай атауларды көрген жасы да, кәрісі де «Бұл не екен?», «Мағынасы қандай екен?» деп ізденеді, оқиды және Абайды табады» (Алимбаев, 2020), – деп жазыппыз «Хәкімнің тойы – сөзден іске көшетін той» атты мақаламызда. Президент мақаласындағы айтылған ойдан түйгеніміз осы. Байқап, барлап, бағамдап отырсақ, бірзділік, жүйелілік біздің рухани өмірімізде, экономикалық, технологиялық тұрғыдан да бар екенін көріп отырмыз. Қазақстан билігінде отырған екі Президент мақалаларын саралап отырсақ елдің болашағы үшін, оның рухани кемелденуіне не қажет екенін анықтап айтып отыр. Бұл идея Президент жолдауларында да жалғасып, дамып отыруда. «Мәңгілік ел» түркілік интеграциялануына жалғыз біздің ел

ғана емес, барша түркі тектес ұлттар мүдделі болуы керек. Даму бағыты мен шарттарына сай келмейтін мемлекеттер мен ұлттар жаһандану үдерісіне жұтылып кетпеуіне ешкім кепілдік бермейді.

Ғасырлар қатпарында қалып қоймай, осы күні жаңғырып, жаңарып жатқан «Мәңгілік ел» идеясын жүзеге асырушы тұлғалар бойында қандай ізгі қасиеттер болу керек? Елдіктің, мемлекетшілдіктің жарқын үлгілерін көне әдебиет нұсқаларынан анық байқаймыз. Мәселен, Аттиланың қолбасшылық, ел басқару өнері жайында айтқандары:

«Көсемнің ел қатарлығыннан айырмашылығы – күрделі шешімпаздық қабілет-қарымында.

Патша әрқашанда басшылыққа үздік ғұндарын тағайындауы тиіс, қалай болғанда да оған сол орын қажет-ақ.

Кездейсоқ адамдарды ешқашан тағайындамаңыз. Басшылықты дарынды ғұнға тапсырыңыз, өкілеттік пен жауапкершілікті жүктеңіз, содан кейін одан талап етуіңізге құқыңыз бар.

Көреген көсем сәттілікті ешқашан арқа тұтпайды, өз болашағын әрқашан ауыр еңбек, төзімділік, табандылық және оптимизммен жасайды. Өрекет етуге ұйғарған көсем тек қана жеңіске жетуге тиіс, итжығыс немесе ымыраға келу мүлде болмауы тиіс.

Егер де көсем көштің соңында келе жатса, онда ол ешқашан қолбасшы емес.

Өзін-өзі ұстауын жоғалтқан көсем жеңіліске душар болады. Өз күшіне ғана сенуі тиіс, сол кезде жеңіліс тапқанның өзінде де, бар мүмкіншілікті қолданғаныңнан хабардар боласың.

Тобасынан жаңылған, менмен және бақайқұрт жетесіз көсемдер нағыз ұлыққа сирек жетеді, оның есесіне кісі көзінше өзін ұлықтайды.

Ұлы көсем өзін ешқашан да ұлықпын деп есептемейді» (Алимбаев, 2020), осындай қағидаларды ұстанып, елдік мұратты биік деңгейге көтере білген Аттиланың өсиет сөздерінің мазмұны мен құндылығы артпаса кемімегендігі анық. Түркілердің елдікті сақтаудағы ұстанымы мығым, өзегі бекем екеніне жоғарыдағы мысал дәлел бола алады.

Көне дәуірден бүгінге дейінгі түркі әлемі тарихын, тілі мен әдебиетін және мәдениетін зерттеп, түркі мемлекеттерінің әлемдік өркениеттегі орны мен ерекше үлесін тәлғума

деректер негізінде аша отырып, жалпы түркі әлеміне қатысты ғылыми зерттеулерді үйлестіретін бірегей орталыққа айналдыру керек. Сонда ғана қазіргі түркі халықтарының тарихи байланысы мен бірлігі нығайып, түркі елдерінің ортақ мәдениетін әлемге танытуда маңызды болары анық (Қосанов, 2014: 11).

Түркі халықтарының бірлігін біз тек Мәңгілік ел идеясын тұтас түркі дүниесі тұрғысынан қарастыра алсақ қол жеткіземіз. «Түркі халықтарының тарихи мұраларын шын мәнінде бағалай білу, олардың тарих, мәдениет, әдебиет және тіл тұрғысынан алғанда баға жетпес қазына екендігін көпшілікке, оқушылар қауымына жеткізу – кезек күттірмейтін негізгі міндеттердің бірі» (Айдаров, 1986: 28) деп белгілі тілші-ғалым Ғ. Айдаров атап өткендей, түркілік руханият бүгінгі идеологияның қайнар көзі, негізгі өзегіне айналса ғана түркілік интеграция жүзеге асады. «Көне түркі жазба ескерткіштері тілінен көрініс тапқан «Мәңгілік ел» идеясын қазіргі түркітілдес мемлекеттердің ұлттық идеясына, ұлттық тәрбиенің өзегіне айналдыру түркі дүниесінің ынтымақтастығы мен ықпалдастығына қызмет ететін, жаһандану үдерісіне түркілік болмыс-бітімімен араласа алатын ұрпақ қалыптастырумен сабақтасып жатқан өзекті мәселе. Мәңгілік ел идеясы –

әлемдік өркениеттегі Түркі өркениетінің орнын бағамдауға, Түркі дүниесінің жасампаздығын қамтамасыз етуге бағытталған сара жол» (Айдаров, 1986: 106).

Түркі әлеміне ортақ мақсат пен ортақ мүдде – елін мәңгі ету, халқына баянды ғұмыр сыйлау. Осы мақсат сан ғасыр бойы шыңдалып, бүгінгі күнге жетіп отыр. Қайырымды қала, ізгілікті қоғам, Мәңгілік ел тұрғындарының бағыты айқын екені фольклорлық және көне түркі әдебиеті үлгілерінде молынан кездеседі. Мәңгілік қайырымды қала тұрғындары әлемді бейбітшілік пен ынтымаққа, толеранттылық әрі татулыққа шақыруда.

Түркітілдес халықтардың мәдениетаралық қарым-қатынастарын жаңғыртуды сапалық жаңа деңгейге көтерудің, жаһандану үрдісі жағдайында жалпытүркілік рухани құндылықтарды сақтап қалу және насихаттауда түркі халықтарының өзара ықпалдастығы мен ынтымақтастығын арттыру маңызды.

Тарихи жағдайға байланысты бір негізден тараған түркі халықтарында әртүрлі әлеуметтік, шекаралық, рухани, тілдік ерекшеліктер қалыптасты. Бірақ бұл үрдіске қарамастан «Мәңгілік ел» идеясын тұтас түркі әлемінің ұстанымына айналдыруға бүгінгі таңда барлық мүмкіндіктер бар.

Әдебиеттер

1. Сыздықов С., Қанаев С., Жеңіс Ж. Мәңгілік ел идеясы: қалыптасуы, үш негізді тарихи сабақтастық. – Астана: Фолиант, 2013. – 320 б.

2. Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы // https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences. 12.04.2017.

3. Түймебаев Ж., Ескеева М., Сағидолда Г. «Мәңгілік Ел» идеясын дамытудың лингвистикалық негізі. – Алматы, 2017. – 360 б.

4. Қозыбаев М.Қ. Тарих зердесі: замана асуы. – Алматы: Ғылым, 1998. – Кіт. 1. – 344 б.

5. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / ред. Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.

6. Ақан М. Рухани жаңғыру: Прагматизм деген не? // https://massaget.kz/mangilik_el/47766. 26.08.2020.

7. Мамаділ Қ. Түркілік интеграциядағы тіл мәселесі туралы // Еуразия гуманитарлық

институтының Хабаршысы. – 2019. – №2. – 118-123 бб.

8. Назарбаев Н. «Ұлы Даланың жеті қыры» мақаласы https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences. 21.11.2018.

9. Алимбаев А. Хәкімнің тойы – сөзден іске көшетін той // <https://qalamger.kz/literature/ruhaniyat/h-kimni-tojy-s-zden-iske>. 13.01.2020.

10. Көне түркі әдебиетінің типологиясы / құраст. С. Қосанов. – Алматы, «Evo Press», 2014 – 416 б.

11. Alimbayev A.E., Daurenbekova L.N., Kemenger K.R. et al. The Idea of Eternal Country in the First Epic Poems of the Turkic People // *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*. – 2020. – Vol. 12, №4. – P. 1-11.

12. Айдаров Ғ. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы: Мектеп, 1986. – 182 б.

References

1. Syzdyqov S., Qanaev S., Jeñis J. Máńgilik el ideiasy: qalyptasýy, úsh negizdi tarihi sabaqtastyq. – Astana: Foliant, 2013. – 320 b.
2. Nazarbaev N. «Bolashaqqa baǵdar: rýhanı jańǵyrý» maqalasy // https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences. 12.04.2017.
3. Túımebaev J., Eskeeva M., Saǵıdolda G. «Máńgilik El» ideiasyn damytýdyń lingvistikalyq negizi. – Almaty, 2017. – 360 b.
4. Qozybaev M.Q. Tarih zerdesi: zamana asýy. – Almaty: Gylym, 1998. – Kit. 1. – 344 b.
5. Qazaq tiliniń túsindirme sózdigi / red. T. Januzaqov. – Almaty: Daik-Press, 2008. – 968 b.
6. Aqan M. Rýhanı jańǵyrý: Pragmatizm degen ne? // https://massaget.kz/mangilik_el/47766. 26.08.2020.
7. Mamadil Q. Túrkilik integrasiadaǵy til máselesi týraly // Eýrazia gýmanitarlyq institýtynyń Habarshysy. – 2019. – №2. – B. 118-123.
8. Nazarbaev N. «Uly Dalanyń jeti qyry» maqalasy https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences. 21.11.2018.
9. Alimbaev A. Hákimniń toyı – sózden iske kóshetin toı // <https://qalamger.kz/literature/ruhaniyat/h-kimni-tojy-s-zden-iske>. 13.01.2020.
10. Kóne túrki ádebiatiniń tipologiasy / qurast. S. Qosanov. – Almaty, «Evo Press», 2014 – 416 b.
11. Alimbayev A.E., Daurenbekova L.N., Kemenger K.R. et al. The Idea of Eternal Country in the First Epic Poems of the Turkic People // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. – 2020. – Vol. 12, №4. – R. 1-11.
12. Aıdarov Ğ. Kóne túrki jazba eskertkishteriniń tili. – Almaty: Mektep, 1986. – 182 b.

Алимбаев А.Е.

Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева,
г. Нур-Султан, Казахстан
e-mail: aslan_alimbaev@mail.ru

ИДЕЯ «МӘҢГІЛІК ЕЛ» И ТЮРКСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ

В статье рассматриваются послание Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Единая цель, единые интересы, единое будущее», а также статьи «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», «Семь граней Великой степи», определены основы идеи «Мәңгілік ел». Проект «Мәңгілік Қазақстан» – воплощение новой эпохи в истории страны. За прошедшие 30 лет Казахстан сделал немало. Новое, молодое государство сформировало собственную модель образцового развития. Сегодня достижения нашей Родины – это национальная гордость каждого гражданина. Только сильные, сильные государства занимаются долгосрочным планированием, устойчивым экономическим ростом. Идея «Мәңгілік ел» – путь модернизации, охватывающий все сферы и обеспечивающий непрерывный рост. В этой связи, в ходе работы был дан четкий анализ того, что национальная идея обладает силой межнационального единения.

Ключевые слова: «Мәңгілік ел», код, информационная война, глобализация, совершенный человек, гуманное общество.

Alimbayev A.E.

L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Nur-Sultan, Kazakhstan
e-mail: aslan_alimbaev@mail.ru

THE IDEA OF «MANGILIK EL» AND TURKIC INTEGRATION

The article discusses the message of the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Common goal, common interests, common future», as well as the articles «Bolashakka bagdar: rukhani zhangyru», «Seven facets of the Great Steppe», and defines the basics of the idea «Mangilik el». The project «Mangilik Kazakhstan» – is the embodiment of a new era in the history of the country. Kazakhstan has done a lot over the past 30 years. The new, young state has formed its own model of development. Today, the achievements of our Motherland are the national pride of every citizen. Only strong states are engaged in long-term planning, sustainable economic growth. The idea of «Mangilik el» is a path of modernization, covering all spheres and ensuring continuous growth. In this regard, in the paper, a distinct analysis was given to support the view that the national idea has the power of interethnic unity.

Keywords: «Mangilik el», code, information war, globalization, perfect man, humane society.